

PESA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

PESA ULUSLARARASI SOSYAL
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

December 2025, Issue:2 Aralık 2025, Sayı:2
e-ISSN: 2149-8385 ISSN: 2528-9950
Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pesausad>

Araştırma Makalesi / Research Article

Ortadoğu'da Kadın Hareketlerinin Tarihsel Seyri: Mısır Örneği Üzerinden Bir Çözümleme

The Historical Trajectory of Women's Movements in the Middle East: An Analysis Through
the Case of Egypt

Sümeysra HASAR

Dr. ORCID: 0000-0001-9289-2656. smyraguloglu@gmail.com

Makale Bilgisi

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 26 Ağustos 2025

Kabul: 30 Aralık 2025

Yayım: 31 Aralık 2025

Hakem Sayısı: İki Hakem

Değerlendirme: Çift taraflı kör hakemlik
Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Benzerlik: Yapıldı - intihal.net

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Yazar Katkısı: %100

© 2025 PESA Tüm hakları saklıdır

Ortadoğu'da kadın hareketleri, modernleşme politikaları, sömürgecilik karşıtı ulusal mücadeleler, devlet feminizmi, İslamcı dönüşümler, neoliberal yeniden yapılanma ve dijital aktivizmin eşzamanlı etkileriyle şekillenen çok katmanlı bir tarihsel seyre sahiptir. Bu çalışma, bölgesel kadın hareketlerinin bu çok yönlü gelişimini tarihsel-sosyolojik bir perspektifle ele almakta; Mısır örneği üzerinden kadınların kamusal alandaki konumlanışını, özneleşme süreçlerini ve hareketin geçirdiği ideolojik-siyasal dönüşümleri analiz etmektedir. Bulgular, kadın mücadelesinin yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliğini talep eden bir hak arayışı değil; aynı zamanda ulus inşası, devlet ideolojisi, toplumsal normlar ve feminist söylemle sürekli etkileşim içinde kurulan bir mücadele alanı olduğunu göstermektedir. Arşiv belgeleri, kadın dergileri, yasa metinleri ve öncü kadın figürlerin biyografik anlatılarından yararlanılarak yapılan analiz, Mısır'daki kadın hareketinin tarihsel kırılmalar, siyasal baskı mekanizmaları ve toplumsal dönüşümlerle eşzamanlı olarak yeniden biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, kadın hareketinin kolonyal dönemden dijital çağa uzanan serüveninin süreklilikler kadar kesintiler ve çatışmalarla şekillendiğini, ancak tüm bu dönemlerde kadınların yalnızca tepki veren değil, aynı zamanda siyasal ve kültürel alanı dönüştüren etkin özneler olarak konumlandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Mısır, Kadın Hareketi, Feminizm, Toplumsal Cinsiyet

Atıf Bilgisi: Hasar, S. (2025). Ortadoğu'da Kadın Hareketlerinin Tarihsel Seyri: Mısır Örneği Üzerinden Bir Çözümleme. PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi(2), 80-97.

Article Info

Article History

Received: 26 August 2025

Accepted: 30 December 2025

Publication: 31 December 2025

Reviewers: Two External

Plagiarism: Yes - intihal.net

Conflicts of Interest: The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

Grant Support: No funds, grants, or other support was received.

Author Contributions: % 100

© 2025 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Women's movements in the Middle East have followed a multilayered historical trajectory shaped by modernization policies, anti-colonial nationalist struggles, state feminism, Islamist transformations, neoliberal restructuring, and the rise of digital activism. Adopting a historical-sociological perspective, this study examines the evolution of these movements and, through the case of Egypt, analyzes women's positioning in the public sphere, their processes of subject formation, and the ideological and political transformations that have reshaped the movement over time. The findings demonstrate that women's activism in the region functions not only as a struggle for gender equality but also as a broader field of contestation shaped by nation-building projects, state ideology, social norms, and feminist discourses. Drawing on archival sources, women's periodicals, legal texts, and biographical accounts of pioneering figures, the study reveals that the Egyptian women's movement has been continually reconfigured through historical ruptures, political repression, and shifting social dynamics. Overall, the analysis shows that from the colonial period to the digital age, women have acted not only as respondents to structural constraints but also as transformative agents capable of reshaping political and cultural arenas, with their activism marked by continuities as well as tensions and disruptions.

Keywords: Middle East, Egypt, Women's Movement, Feminism, Gender

Citation: Hasar, S. (2025). The Historical Trajectory of Women's Movements in the Middle East: An Analysis Through the Case of Egypt. *Pesa International Journal Of Social Studies*(2), 80-97.

GİRİŞ

Ortadoğu'da toplumsal ve siyasal dönüşümler, kadın hareketlerinin hem ortaya çıkışını hem de yönelimlerini biçimlendiren temel dinamiklerden biri olmuştur. Modernleşme, ulus-devlet inşası ve geleneksel toplumsal normlar arasındaki gerilim, bölgedeki kadınların toplumsal rollerini ve kimliklerini yeniden tanımlamalarına neden olmuştur. Bu bağlamda, Mısır örneği, ulusçu kadın hareketlerinin hem modernleşme süreçlerine uyum sağlama hem de toplumsal normlarla çatışma deneyimini anlamak için önemli bir örnek sunmaktadır. Bu çalışma, Mısır'daki ulusçu kadın hareketlerini, modernleşme ve ulus-devlet inşası süreçleri ile geleneksel toplumsal normlar arasındaki gelişmeler çerçevesinde ele alarak, kadın kimliği ve toplumsal rollerin nasıl şekillendiğini ve sınırlandırıldığını incelemeyi amaçlamaktadır. Ortadoğu kadın hareketlerinin tarihsel seyrini Mısır örneği üzerinden analiz ederken, kadınların kamusal alandaki konumlarının siyasal, ideolojik ve kültürel dönüşümlerle nasıl biçimlendiğini ortaya koymaya çalışmakta, kadın hareketlerinin yalnızca eşitlik ve hak arayışı bağlamında değil, aynı zamanda ulus inşası, devlet ideolojisi ve modernleşme politikaları ile kurduğu ilişki üzerinden değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, kadınların özneleşme süreçlerini hem ulusal hem de bölgesel bağlamda karşılaştırmalı biçimde incelemek çalışmanın başka bir amacıdır. Çalışma; tarihsel-sosyolojik bir yaklaşımla planlanmıştır. Kadın hareketinin gelişiminde etkili olan siyasal ve ideolojik kırılmalar, tarihsel süreklilikler ve dönüşümler temelinde analiz edilmiştir. Bu kapsamda literatür taraması, kadın dergileri, yasal düzenlemeler, sivil toplum belgeleri ve öncü kadın figürlerin biyografik anlatıları incelenmiş; böylece hem makro düzeyde yapısal süreçler hem de mikro düzeyde öznel deneyimler bir arada değerlendirilmiştir. Ayrıca, feminist kuramın sunduğu kavramsal araçlardan yararlanarak, Mısır'daki kadın hareketini Ortadoğu'nun genel tarihsel bağlamı içinde çok katmanlı bir mücadele alanı olarak ele almıştır.

Ortadoğu'nun bu çalışmanın odağı olarak seçilmesinin nedeni ise, bölgenin toplumsal cinsiyet ilişkilerinin tarihsel olarak siyasal iktidar, dinî söylem ve modernleşme ideolojileri arasında şekillenmiş olmasıdır. Ortadoğu kadın hareketleri, yalnızca eşitlik ve hak arayışının değil, aynı zamanda ulus inşası, sömürgecilik karşıtı direniş ve devlet ideolojisinin yeniden üretimi süreçlerinin de belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Bu çok katmanlı yapı, kadınların kamusal alandaki konumlarını, yalnızca

toplumsal cinsiyet perspektifiyle değil, aynı zamanda siyasal aidiyet, kültürel temsil ve ideolojik tahakküm biçimleri üzerinden değerlendirmeyi gerektirir. Bölge, kadın hareketlerinin modernleşme, milliyetçilik ve İslamcılık gibi büyük anlatılarla kesiştiği, dolayısıyla kadınların hem bu süreçlerin öznesi hem de nesnesi hâline geldiği dinamik bir toplumsal deneyim alanı niteliği taşır. Bu özgün bağlam, feminist kuramın evrensel kabullerini yerel tarihsel koşullar içinde yeniden düşünmeye imkân verir. Dolayısıyla Ortadoğu, toplumsal cinsiyetin yalnızca bir eşitlik meselesi değil, aynı zamanda iktidar, temsil ve kimlik mücadelesinin merkezinde konumlandığı bir bölgesel örnek olarak, çalışmaya hem kuramsal hem de tarihsel derinlik kazandırmaktadır.

Ortadoğu'da kadınların hak arayışı ve örgütlenme süreci, 19. yüzyıldan bu yana bölgesel ve uluslararası etkenlerin yön verdiği üç dönemlik bir çerçeve içinde incelenebilir. Bu çalışmada Mısır örneği üzerinden incelenen Ortadoğu kadın hareketleri, çizgisel bir ilerleme süreci yerine, farklı tarihsel koşullarda yeniden tanımlanan ve her biri özgül siyasal-toplumsal dinamiklerle biçimlenen kırılmalı bir gelişim seyri göstermektedir. Bu nedenle hareketin tarihsel gelişimi, yalnızca kronolojik bir sınıflandırmaya dayanmakla kalmayıp, aynı zamanda kadınların devlet, din ve ulus eksenlerindeki konumlarının dönüşümünü görünür kılmak amacıyla dönemlere ayrılmıştır.

- 1) Sömürge döneminde ulusal mücadele altında şekillenen kadın hareketi,
- 2) 1950 sonrası devlet güdümündeki kadın hareketi,
- 3) 1980 sonrası bağımsız kadın örgütlerinin şekillendirdiği kadın hareketi.

Birinci dönem, sömürge koşulları altında ulusal kurtuluş mücadelesiyle iç içe geçmiş kadın hareketlerini kapsamaktadır. Bu evre, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün modernleşme ve ulus inşası söylemleriyle ilişkilendirildiği süreci temsil etmektedir. İkinci dönem, 1950 sonrasında belirginleşen devlet güdümlü feminizm anlayışı çerçevesinde, kadın haklarının modernleşme ve kalkınma ideolojilerinin bir aracı haline geldiği süreci ifade eder. Üçüncü dönem ise 1980 sonrasında bağımsız kadın örgütlerinin yükselişiyle birlikte sivil toplumun genişlediği, kadın hareketinin ulus-ötesi ve küresel insan hakları söylemleriyle kesiştiği yeni bir aşamaya işaret etmektedir. Bu dönemsel çerçeve, yalnızca tarihsel bir tasnif değil, aynı zamanda feminist kuramsal çözümleme açısından da anlamlı bir analitik derinlik sunmaktadır. Deniz Kandiyoti'nin "devlet feminizmi" ve "ataerkil pazarlık" kavramları ile Nira Yuval-Davis'in "ulus ve toplumsal cinsiyetin kesişimselliği" yaklaşımı, her dönemde kadınların özleşme biçimlerini açıklamada önemli bir teorik dayanak sağlamaktadır. Böylece dönemsel ayırım, kadın hareketinin tarihsel olarak değişen ideolojik zeminini, mücadele biçimlerini ve kamusal alandaki temsillerini karşılaştırmalı biçimde analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

Sömürge Döneminde Ulusal Mücadele Altında Şekillenen Kadın Hareketi

Ortadoğu'da kadın hareketinin temelleri, 19. yüzyıl modernleşme çabaları ile 20. yüzyıl boyunca süren anti-sömürgeci bağımsızlık mücadeleleriyle atılmıştır. Ortadoğu'daki kadın hareketlerinin tarihsel gelişimi, yalnızca toplumsal cinsiyet temelli eşitlik taleplerinin değil, aynı zamanda modernleşme girişimlerinin, ulus-devlet inşa süreçlerinin ve sömürgecilik karşıtı mücadelelerin de iç içe geçtiği bir zeminde ortaya çıkmıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede ortaya çıkan reformcu söylemler, eğitim ve basın yoluyla kadınların kamusal alana çıkışını kolaylaştırmış; bu dönüşüm, yalnızca bireysel haklar üzerinden değil, ulusun yeniden tanımlanmasında da etkili olmuştur.

Batı'da eğitim gören modernist erkekler, kadınların toplumsal yaşamda geleneksel roller dışında konumlanmalarını, bu durumu bölgenin batılı normlara uyumu için stratejik bir kazanım olarak görmeleri, kadın haklarının savunulmasını ve kadınların kamusal alana taşınmasını destekleyen yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bu yaklaşım, özellikle üst sınıf kadınlarını modernleşmenin vitrininde yer almasını sağlamıştır. Leila Ahmed'e (1992) göre, Ortadoğu'da kadınlara atfedilen "modern roller", erkek reformcuların modernleşme projesini Batı'ya sunma arzusu çerçevesinde biçimlenmiştir. Kadınların eğitimi, kamusal alana çıkması ya da peçeyi çıkarmaları; özünde onların özgürleşmesini değil, doğu toplumlarının batı standartlarına uyum sağladığını göstermeyi amaçlanmıştır. Bu noktada, kadınlar modernliğin taşıyıcısı değil, vitrin ögesi haline getirilmiştir. Ahmed'in bu değerlendirmesi, modernist erkeklerin kadınların yeni rollerine yükledikleri anlamın yalnızca sembolik olduğunu ve feminist bir özne inşasından çok, ulusal imaj yönetimiyle ilişkili olduğunu

ortaya koyar. Ortaya çıkan şey bir feminizm değil, modernlik projesine hizmet edecek şekilde kadının imgesinin dönüştürülmesiydi.

Mısır'da kadın hareketinin temellerinin atılmasında üst sınıfa mensup Malak Hisni Nasif ve Huda Shaarawi'nin oynadığı rol, modernleşme süreci ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle Mısır bağlamında, kadın hareketinin ilk figürlerinin üst sınıfa mensup kadınlardan oluşması dikkat çekicidir. Huda Sharawi aristokrat bir aileden gelerek hem maddi hem sosyal kaynaklara erişim sağlamış, bu avantajı kamusal alanda kadınların görünürlüğünü artırmak için kullanmıştır (Badran, 1995). Benzer şekilde Malak Hisni Nasif de eğitilmiş üst-orta sınıf bir kadın olarak yazılarıyla kadınların eğitim almasını ve reform sürecinde rol almasını savunmuş, değişimin dışarıdan değil "içeriden" gerçekleşmesini hedeflemiştir (Baron, 1994). Leila Ahmed ise bu durumun genel bir durum olduğunu ilk kadın aktivistlerin çoğu kentli elitlerden gelen ve erkek reformcularla ailevi bağlara sahip olduklarını belirtmektedir (Ahmed, 1992). Çünkü aile sosyal sermayesi ile üyelerine dayanışma sunmaktadır (Güloğlu, 2019a).

Modernist erkeklerin kadın haklarına yönelik desteğini şekillendiren bir diğer önemli unsur, Batılı oryantalistlerin ve sömürgeci yöneticilerin Arap toplumundaki kadınların baskı altında olduğu yönündeki eleştirileridir. Bu dışsal baskılar, modernist elitleri, dinî metinlerin yeniden yorumlanarak kadınlara modern toplum çerçevesinde yeni haklar tanınması gerektiği yönünde bir tartışma başlatmaya sevk etmiştir (Salim, 1984). Müslüman toplumlara yönelik sömürgeci eleştiriler çoğunlukla kadınların statüsünü geriliğin bir göstergesi olarak kullanmıştır. Buna karşılık modernist erkek elitler, İslamî metinlerin yeniden yorumlanması yoluyla cinsiyet ilişkilerini reforme etmeye çalışmış, bunu ilerlemenin bir sembolü olarak görmüşlerdir (Kandiyoti, 1991). Batı'da eğitim almış modernist erkeklerin dinin yeniden yorumlanması ve kadın hakları mücadelesine verdiği destek, başlangıçta seçkin sınıfa mensup kadınların kamusal alana çıkışını kolaylaştırmış; ancak 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, sömürgeci yönetimlere karşı yürütülen ulusal bağımsızlık mücadelesiyle birlikte, bu olanaklar şehirli orta sınıf kadınları da kapsayacak biçimde genişlemiştir. Bu dönemde ulusal hareket saflarında örgütlenen kadınların, kırsal ve kentsel yoksul kesimlere yardım faaliyetlerinde bulunduğu ve özellikle okuma yazma bilmeyen kadınlara yönelik eğitim girişimlerine öncülük ettikleri görülmektedir. Eğitim ve hayır faaliyetleri aracılığıyla seçkin kadınların kamusal alana girişi, zamanla orta sınıf kadınların ulusal faaliyetlere katılımının önünü açmıştır. 1919 bağımsızlık mücadeleleri sırasında çoğu şehirli orta sınıftan gelen kadınlar gösteriler düzenlemeleri, hayır dernekleri kurmaları ve hem kırsal hem de kentsel bölgelerdeki yoksul kadınlara yönelik okur-yazarlık kampanyaları başlatmaları (Badran, 1995) bunun örneklerindedir.

Kamusal alanda ulusal direnişe katılan kadınların, 1930'lu yıllardan itibaren yardım temelli faaliyetlerden ziyade kadın hakları ve eşitlik taleplerini öne çıkaran bir örgütlenmeye yöneldikleri görülmektedir. Bu süreçte, 1936-1939 Filistin Ayaklanması'nın İngiliz yönetimi tarafından şiddetle bastırılması, yalnızca şiddetli bir bastırma hareketi değil, aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin güç kazanmasında da bir kırılma noktası oluşturarak, bölge genelinde kadın hareketinin siyasallaşmasında bir dönüm noktası olmuştur. Başlangıçta sosyal yardım faaliyetlerine odaklanan kadın örgütleri, giderek 'kadın meselesi'ni gündemlerine almaya ve seslerini duyurmak amacıyla ulus-ötesi ittifaklar kurmaya yöneldiler (Sharoni, 1995). Bu dönemde kadınların yalnızca ulusal bağımsızlık hareketlerinin destekçisi değil, aynı zamanda kendi cinsiyet temelli sorunlarını dile getiren özneleşmiş aktörler haline geldikleri görülür. Jeanette Peteet (1991) de benzer biçimde, Filistin direnişinin kadınlar açısından bir siyasal farkındalık alanı yarattığını ve bu sayede bölgesel feminist bilincin güçlendiğini belirtir. Aynı zamanda bu süreçte ortaya çıkan kadın dergileri, broşürler ve bildiriler hem Filistin meselesini hem de kadın haklarını öne çıkararak yeni bir söylem üretmiştir. Bu yayınlar, kadınların kırsal ve kentsel alanlarda politik olarak daha görünür hale gelmesine katkı sağlamıştır. Margot Badran'ın (1995) belirttiği üzere, bu yayınlar sadece milliyetçi projeleri desteklemekle kalmamış, aynı zamanda "kadınların politik yazılarının ve süreli yayınlarının, ulusal bağlam içinde feminist eleştirileri dile getirme araçları haline geldiği" bir bilinçlenme sürecini de başlatmıştır.

1950 Sonrası Devlet Güdümündeki Kadın Hareketi

Bağımsızlığını kazanan ülkelerde iktidarı ele alan yöneticiler, toplumu dönüştürmek ve geleneksel yapıları ortadan kaldırmak amacıyla reformlara büyük önem atfetmişlerdir. Eğitim, hukuk ve ekonomi alanlarında yapılan bu reformlar hem potansiyel muhalefeti zayıflatmak hem de yeni toplumsal sınıfların oluşumuna uygun bir zemin hazırlamak gibi işlevler taşımıştır. Ortadoğu'daki yeni devletler, (Irak, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan) reformların geniş halk kitlelerine ulaşmasında, merkezi otoritenin pekiştirilmesinde ve resmî ideolojinin yeni kuşaklara aktarılmasında kadınlara kilit roller yüklemişlerdir.

Gerçekleştirilen reformlar; öncelikli olarak kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması, miras, boşanma ve velayet gibi konularda yasal değişiklikler yapılması, ayrıca kadınların eğitim ve iş gücüne katılımının desteklenmesi şeklinde hayata geçirilmiştir. Bu reformlarla birlikte kadınlar bazı temel haklara kavuşmuş olsa da aynı dönemde kadın hareketi açısından devletin denetiminin arttığı bir sürece girilmiştir. Sömürge döneminde kurulan bağımsız kadın örgütlerinin kapatılması ve yerlerine devlet kontrolünde faaliyet gösteren kadın kuruluşlarının oluşturulması, bu baskıcı politikaların somut bir göstergesi olmuştur.

Sömürge yönetimi sonrası Ortadoğu'da kadın hareketleri, yeni kurulan ulus-devletlerin modernleşme ve ulusal kimlik inşası süreçlerinin bir parçası olarak yeniden yapılandırılmış; bu süreçte bağımsız kadın örgütlerinin büyük bir kısmı ya kapatılmış ya da devlet denetimi altına alınarak dönüştürülmüştür. Bu durum, kadınların özneleşmesini ve toplumsal cinsiyet eşitliği talebini bastırmakla kalmamış, aynı zamanda devletin ideolojik söylemlerine uygun bir "makbul kadınlık" modeli üretmiştir. İran'da Şah döneminde kadın hakları modernleşme projesinin bir ayağı olarak desteklenmiş olsa da 1979 İslam Devrimi sonrası tüm seküler kadın dernekleri kapatılmış, yerlerine rejimin dini normlarına uygun İslami kadın kurumları geçirilmiştir (Najmabadi, 1998; Paidar, 1995). Irak'ta Baas rejimi altında kadınların kamusal hayata katılımı teşvik edilmiş gibi görünse de tüm kadın örgütleri *General Federation of Iraqi Women (Irak Kadınlar Genel Birliği)* gibi devlet güdümlü yapılar altında toplanmış ve bağımsız feminist seslere yer verilmemiştir (Al-Ali & Pratt, 2009). Benzer bir şekilde, Suudi Arabistan'da kadınların kamuya katılımı uzun süre engellenmiş, 2000'li yıllarda tanınan bazı sembolik haklar ise devletin modernleşme söyleminin bir parçası olarak sunulmuş, ancak feminist öznellik sıkı biçimde denetlenmiştir (Al-Rasheed, 2013). Tunus'ta Habib Burgiba döneminde kadınlara yasal haklar verilmiş olsa da *Union Nationale des Femmes de Tunisie (UNFT/Tunus Ulusal Kadınlar Birliği)* gibi devletçi kadın kuruluşları aracılığıyla bu haklar kontrol altında tutulmuş ve bağımsız kadın hareketleri marjinalize edilmiştir (Charrad, 2001). Suriye'de ise Baas rejimi kadınların eğitimi ve çalışma hayatına katılımını destekler görünmüş; ancak 1960'lardan itibaren tüm kadın yapıları *General Union of Syrian Women (Suriye Kadınlar Genel Birliği)* altında merkezleştirilmiştir (Krause, 2020). Mısır'da ise; 1956 Anayasası ile Mısırlı kadınlara ilk kez seçme ve seçilme hakkı tanınmış ve kadınlar aynı yıl yapılan seçimlerde oy kullanmıştır (Badran, 1995). Aynı dönemde miras, boşanma ve vasilik gibi kişisel statü alanlarında da bazı düzenlemelere gidilmiştir. Özellikle Mısır'da Cemal Abdül Nasır döneminde (1954–1970), kadınların eğitime ve istihdama katılımları devlet politikalarıyla teşvik edilmiş, kadın işgücü kalkınma planlarının bir parçası haline getirilmiştir (Moghadam, 2003). Ancak bu hak kazanımları, aynı zamanda kadın hareketinin devlet kontrolü altına alınması süreciyle eşzamanlı gelişmiştir. 1950'lerin sonlarında, sömürge döneminde kurulan bağımsız kadın örgütleri, örneğin The Egyptian Feminist Union (EFU/Mısırlı Feministler Birliği), kapatılmış; yerlerine devlet güdümünde kurulan kadın örgütleri geçirilmiştir. Bu örgütlerin temel işlevi, kadınlara haklar kazandırmak kadar, onları resmi devlet ideolojisinin taşıyıcısı haline getirmektir (Charrad, 2001; Kandiyoti, 1991). Böylece Mısır'da kadınlara yönelik reformlar bir yandan hukuki ve toplumsal ilerleme sağlarken, diğer yandan kadınların siyasal ve örgütsel özerkliklerini sınırlayan bir kontrol mekanizmasına dönüşmüştür.

Tüm bu örnekler, Ortadoğu devletlerinin kadınları kamusal alana dâhil ederken bunu kendi ideolojik ve ahlaki normlarına göre şekillendirdiklerini; bu çerçevede kadın haklarının, öznel bir mücadele alanı olmaktan çok, rejim sadakatine bağlı bir araçsallaşmaya dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle bölgedeki kadın hareketlerinin tarihi, yalnızca ataerkil toplum yapılarıyla değil, aynı zamanda kadın öznelliğini bastıran devlet aygıtlarıyla da mücadele geçmişi olarak okunmalıdır.

1970'li yılların sonlarından itibaren Ortadoğu genelinde İslamcı hareketlerin yükselişi, kadın hakları mücadelesi açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte pek çok ülkede devletin reformcu tutumundan vazgeçmesi ve kamusal alanın giderek muhafazakâr söylemlerle şekillenmesi, kadınların siyasal ve toplumsal haklarını doğrudan tehdit eder hale gelmiştir (Moghadam, 2003). Özellikle laik ve sol eğilimli orta sınıf kadınlar, bu gelişmelere tepki olarak bağımsız kadın örgütleri kurarak kadın haklarını yalnızca devletin belirlediği sınırlar içinde değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapıların tamamı üzerinden tartışmaya başlamışlardır. Bu örgütler, devlet güdümünde işleyen resmi kadın kurumlarının aksine, kadına yönelik şiddet, aile içi emek, politik temsil, çalışma yaşamına erişim gibi konuları kendi önceliklerine göre gündeme taşıyarak sivil toplumun güçlenmesinde önemli rol oynamıştır (Joseph, 2000). Deniz Kandiyoti'nin (1991) belirttiği gibi, bu dönem kadınların yalnızca pasif yurttaşlar değil, aynı zamanda devletin ideolojik sınırlarını sorgulayan aktif özneler olarak ortaya çıktıkları bir eşittir. Böylece 1980'lerle birlikte Ortadoğu'daki kadın hareketi, sadece hak temelli bir mücadele değil, aynı zamanda sivil alanı yeniden kurma çabası haline gelmiştir.

1980 Sonrası Bağımsız Kadın Örgütlerinin Şekillendirdiği Kadın Hareketi

1980'li yıllara gelindiğinde, önceki dönemlerin baskıcı siyasal atmosferine bir tepki olarak Ortadoğu'da kadın hareketlerinin yeni biçimlerde örgütlenmeye başladığı görülür. Özellikle devlet destekli "resmî feminizm" in sınırlayıcı yapısına karşı gelişen bağımsız kadın örgütlenmeleri, bu dönemde artan şekilde uluslararası insan hakları söylemini oldukça sık kullanmışlardır. Birleşmiş Milletler Kadın On Yılı'nın (1975-1985) etkisiyle, pek çok kadın örgütü kadın haklarını yalnızca yerel düzeyde değil, evrensel insan hakları normları bağlamında ele almaya başlamıştır (Moghadam, 2003). Bu örgütler, insan hakları çerçevesini bir meşruiyet aracı olarak kullanmakla kalmamış, aynı zamanda uluslararası konferanslar, STK ağları ve medya yoluyla taleplerini küresel gündeme taşımaya da başarmışlardır (Merry, 2006). Bu dönemde kadın hakları söylemi, yalnızca hukuk düzeyinde reform talebine indirgenmeden, kültürel ve sosyal normların dönüştürülmesini amaçlayan daha kapsamlı bir hareketin parçası hâline gelmiştir. Lila Abu-Lughod'un da belirttiği gibi, bu çerçeve, "kadınların kurtarılmasından" çok, onların kendi bağlamlarında hak temelli mücadelelerini görünür kılan yeni bir dil üretmiştir (Abu-Lughod, 2002). Böylece 1980'li yıllarda Ortadoğu'daki kadın hareketleri hem yerel hem de ulus-ötesi düzeyde yeniden şekillenerek, kadın haklarını insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmiştir.

1990'lı yılların ortasında gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı (UN, 1996), Ortadoğu'daki kadın hareketleri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Pekin Konferansı'nda kabul edilen *Eylem Platformu*, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık gibi konuları küresel gündemin merkezine taşımış ve bu temalar, bölgedeki bağımsız kadın örgütlerinin söylemlerine doğrudan yansımıştır (Moghadam, 2003). Konferansı takip eden süreçte, Ortadoğu'da faaliyet gösteren bağımsız kadın örgütleri, özellikle kadına yönelik şiddet, hukuki eşitsizlikler, çalışma yaşamına erişim ve politika üretiminde temsil gibi meseleleri daha açık ve sistematik biçimde tartışmaya başlamışlardır (Afshar, 1998). Bu dönemde yayımlanan kadın dergileri, raporlar ve incelemeler aracılığıyla hem kadın yazınında yeni eleştirel yaklaşımlar gelişmiş hem de bölge kadınlarının güncel sorunları, dünya kadın hareketinin temel tartışmalarıyla birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Dergi içeriklerinde yalnızca bireysel haklar değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli yapısal eşitsizlikler ve yeni politik gelişmeler de eleştirel bir bakışla işlenmiştir (Joseph, 2000). Bu yayınlar, toplumsal cinsiyetin yalnızca kültürel bir mesele değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomik düzeyde kurumsallaşmış bir eşitsizlik biçimi olduğunu vurgulayarak, kadın hareketinin entelektüel altyapısını güçlendirmiştir (Abu-Lughod, 2002). Böylece Pekin Konferansı sonrasında Ortadoğu'daki bağımsız kadın hareketi, hem küresel feminist gündemle daha yakın bağlar kurmuş hem de bölgesel sorunları toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan çok boyutlu bir mücadele alanı yaratmıştır.

Günümüz Ortadoğu'sundaki kadın hareketleri hem küresel feminizmin etkileri hem de bölgesel siyasal dönüşümlerle biçimlenen çok katmanlı bir yapıya sahiptir. 2011 Arap Ayaklanmaları sonrası dönemde kadınlar, yalnızca siyasal taleplerin taşıyıcısı değil, aynı zamanda yeni kolektif eylem biçimlerinin kurucusu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu kazanımlar, otoriter devletlerin yeniden tahkim edilmesiyle ciddi gerilemeler yaşamıştır. Mısır, Tunus, Lübnan, İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde kadınlar hem

toplumsal cinsiyet eşitliği talebiyle hem de yaşam alanlarını genişletme amacıyla mücadele etmektedir. Bu hareketlerin önemli bir kısmı, klasik feminist yapılardan farklı olarak yatay, ağ tabanlı, dijitalleşmiş ve yerleşmiş bir karakter taşımaktadır.

Tunus, bölgedeki görece demokratikleşme deneyimi sayesinde kadın haklarının anayasal düzeyde tanındığı nadir örneklerden biridir. 2014 Anayasası'nda cinsiyet eşitliği açık biçimde güvence altına alınmış; kadınların siyasette temsili artmış ve kişisel statü hukuku alanında ilerlemeler kaydedilmiştir (Charrad & Zarrugh, 2014). Ancak bu kazanımlar, 2021 sonrası otoriter yönelişlerle birlikte tehdit altına girmiştir. Lübnan'da ise 2019'daki halk hareketlerinde kadınların öncülüğü dikkat çekmiş; ancak mezhepsel yapının etkisi ve ekonomik çöküş, kadın hareketinin etkisini sınırlamıştır (Abou-Habib, 2020). İran'da 2022'de Mahsa Amini'nin zorunlu başörtüsü uygulaması nedeniyle gözaltında ölümü, "Jin, Jiyan, Azadî" (Kadın, Yaşam, Özgürlük) sloganı etrafında kitlesel bir isyana dönüşmüştür; kadınlar bu süreçte yalnızca sembolik figürler değil, rejim karşıtı direnişin omurgası hâline gelmiştir (Najmabadi, 2023).

Suudi Arabistan'da son yıllarda kadınların araç kullanma hakkı gibi bazı sembolik hakları kazanması, devletin modernleşme imajı çabasının bir parçası olarak değerlendirilmekte; ancak feminist özleşmeye ve örgütlü muhalefete yönelik baskılar artarak sürmektedir (Al-Rasheed, 2019). Körfez ülkelerinde gelişen kadın hareketleri, daha çok kültürel üretim, sanat, moda ve dijital platformlar üzerinden kendini ifade etmekte; açık siyasal talepler yerine gündelik direniş stratejilerine odaklanmaktadır. Özellikle sosyal medyada yükselen "feminist ifşa" hareketleri, Arap kadınları için yeni bir kamusal alan inşası sunmaktadır. Bununla birlikte, bu hareketler sıkça sansür, siber saldırı, yasal kovuşturma ve sosyal dışlanmayla karşılaşmaktadır.

Ortadoğu kadın hareketlerinin ortak özelliği, ulus-devlet yapılarına karşı doğrudan talepler ile değil; gündelik hayatın içinden çıkan mikro direniş biçimleriyle şekillenmesidir. Kadınlar, ataerki devlet mekanizmalarına ve toplumsal normlara karşı söz üretirken, geleneksel aile yapısı, dini normlar ve ekonomik bağımlılık gibi çoklu baskı rejimlerini de aynı anda hedef almaktadır. Ayrıca diasporadaki kadın aktivistler hem bilgi üretimi hem de uluslararası dayanışma ağları açısından bu mücadeleleri görünür kılmada önemli roller üstlenmektedir (Amar, 2011). Ancak Batılı kurumlarla kurulan bu ilişkiler, zaman zaman yerel meşruiyet krizlerine de yol açabilmektedir. Çünkü meşruiyet kendinden-referanslıdır (Güloğlu, 2019b). Bu nedenle günümüz Ortadoğu kadın hareketi, yalnızca eşitlik talebi değil; aynı zamanda "neoliberal feminizm" ile "yerli direniş" arasındaki gerilimi de taşıyan bir sahaya dönüşmüştür.

Kadın Hareketlerinin Dönüşümü: Mısır Örneği Üzerinden Ortadoğu'da Feminist Hareketin Tarihsel Seyri

Mısır'daki kadın hareketlerinin tarihsel kökleri, 19. yüzyılın sonlarına dayanan modernleşme ve toplumsal reform tartışmalarına uzanır. Bu dönemde "kadın meselesi" yalnızca bir kadın hareketi meselesi değil, bir toplumsal dönüşüm sorunu, aynı zamanda ulusal kalkınma ve sömürgecilik karşıtı söylemlerin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Kadınların eğitime erişimi, kamusal alanda görünürlüğü ve aile içindeki konumu, dönemin öncü aydınları tarafından ulusal ilerlemenin önkoşulu olarak değerlendirilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı etkisinin zayıflaması ve Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesiyle, kadın meselesi kamusal tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Qasim Amin'in (1899) *The Liberation of Women* adlı eseri, kadınların eğitimi, kamusal alana çıkışı ve modernleşme sürecindeki rollerini gündeme getirmiştir. Ancak bu dönemde kadınlara biçilen roller büyük ölçüde ataerkidir ve kadını modernleşmenin nesnesi olarak konumlandırmışlardır (Ahmed, 1992).

19. yy yüzyılın sonlarına doğru Mısırlı kadınlar, İngiliz sömürge yönetimine karşı düzenlenen protesto yürüyüşleri ve grevlerde aktif olarak yer almaya başlamışlardır. Bu dönemde, özellikle üst sınıfa mensup ve eğitilmiş kadınlar örgütlenmeye yönelik adımlar atmış; 1914 yılında kurulan Kadınların Islahı Birliği bünyesinde Huda Shaarawi, Bahithat al-Badiya, Nabawiyah Musa ve May Ziada gibi öncü isimler Avrupa'dan ve diğer Arap ülkelerinden kadınlarla bir araya gelerek düşünsel tartışmalar yürütmüşlerdir. Aynı entelektüel çevre, Kadın Yazını İlerletme Cemiyeti çatısı altında kadının

toplumsal konuşma alanını geliştirmeyi hedefleyen toplantılar düzenlemiştir (Badran,2000). 1916 yılında Fatimah Asim, orta ve üst sınıf kadınlarla birlikte Kadın Uyanışı Derneği'ni kurmuştur. Mısır'ın 1922 yılında bağımsızlığını kazanmasına kadar geçen süreçte, eğitilmiş kadınlar (Nabawiyah Musa, Malak Hifni Nassif, May Ziada ve Labiba Hashim gibi) üniversite ortamlarında kadınlara yönelik bilinçlendirme toplantıları gerçekleştirmiştir. Ayrıca, alt sınıflara yönelik yardım faaliyetlerinde bulunmuş; fakir kadınlar ve çocuklar için ilk sosyal yardım kurumu olan *Mabarrat Muhammad Ali*'yi hayata geçirmişlerdir. Bu kurumun kuruluşunda yer alan üst sınıf kadınlar ve bazı orta sınıf kadınlar daha sonra *Yeni Kadın Örgütü'nün* oluşumunda da rol oynamışlardır (Baron,1994). 1919 yılında gerçekleşen ulusal protestolara kadınların da katılımı dikkat çekmiş; bu süreci takiben, 12 Ocak 1920'de, Kıpti ve Müslüman kadınlar St. Mark's Katedrali'nde toplanarak *Wafdist Kadınlar Merkez Komitesi*'ni kurmuşlardır. Komitenin başkanlığına Huda Shaarawi seçilmiştir (Badran, 2000). Ardından, 1923 yılında yine Huda Shaarawi öncülüğünde kurulan *Egyptian Feminist Union (EFU/Mısırlı Feministler Birliği)*, yalnızca Mısır'da değil, aynı zamanda bölge genelinde seküler ve modernist kadın hareketlerinin kurumsallaşmasında kilit rol oynamıştır (Badran, 1995). Aynı yıl, *Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi*'ne katılmak üzere gittiği Roma dönüşünde, Kâhira tren garında kamuoyunun önünde peçesini çıkarması hem sembolik hem de politik açıdan önemli bir eylem olarak tarihe geçmiştir. Bu eylem, Mısır'da kadınların kamusal alandaki görünürlüğü ve özneliği bakımından yeni bir dönemin başlangıcını simgelemektedir. EFU'nun faaliyetleri arasında kadınların eğitime erişiminin yaygınlaştırılması, çocuk yaşta evliliklere karşı mücadele, kişisel statü yasalarının reformu (boşanma, miras, velayet) ve seçme-seçilme hakkı talepleri yer almıştır. Ayrıca EFU, 1925 yılında yayımlamaya başladığı *L'Égyptienne* adlı dergi ile hem yerel hem de uluslararası düzeyde kadın hakları savunuculuğu yapmıştır (Badran,1995). Bu dergi, Fransızca olarak yayınlanmaya başlamış, daha sonra Arapçaya çevrilerek geniş kadın kitlelerine ulaşmayı hedeflemiştir. EFU'nun kurucuları arasında yer alan kadınların genellikle aristokrat ya da burjuva ailelerden gelmesi bu hareketin halk tabanına ulaşmasını sınırlamış, özellikle kırsal alanda yalayan ve işçi sınıfına mensup kadınların taleplerini yeterince temsil edememiştir (Baron, 2005). Bu sınıfsal ayırım, hareketin ulusal kurtuluş bağlamında taşıdığı potansiyele rağmen kapsayıcılığını zayıflatmıştır.

Erken dönem kadın hareketi, kadınların eğitimi, kamusal temsili ve hukuki hakları gibi konulara odaklanmış; aynı zamanda anti-sömürge mücadeleleriyle de iç içe geçmiştir. Ancak aynı dönemde, kadınların İslami çerçevede örgütlenmesini savunan alternatif bir söylem de gelişmiştir. Bu çizginin en önemli temsilcilerinden biri, 1930'larda kadın vaazları vererek tanınan ve 1948'de *Jama'at al-Sayyidat al-Muslimat (İslami Kadınlar Cemaati'ni)* kuran Zeynep Gazali'dir. Gazali, kadınların İslam'a uygun biçimde kamusal alanda yer alabileceğini savunmuş; kadınları toplumsal değişimin aktif bir parçası olarak konumlandırmıştır (Bier, 2004). Onun liderliğindeki İslamcı kadın hareketi, modernist seküler feminizme karşı bir eleştiri olarak ortaya çıkmış ve özellikle 1950'lerden sonra Müslüman Kardeşlerle yakın ilişkiler kurarak güçlenmiştir. 1952 Hür Subaylar Askeri darbesi ve ardından gelen Cemal Abdül Nasır dönemi ise, kadınlara seçme ve seçilme hakkı gibi önemli kazanımların sağlandığı; ancak hem seküler hem İslamcı kadın hareketlerinin devlet kontrolü altına alındığı bir dönem olmuştur (Kandiyoti, 1991). 1970'li yıllarda İslamcı hareketlerin yükselişi ve devlet feminizminin zayıflamasıyla birlikte, hem laik-solcu hem de İslamcı kadınlar farklı biçimlerde bağımsız örgütlenmelere yönelmiştir. Bu süreç, 1980'li ve 1990'lı yıllarda sivil toplumun gelişmesiyle daha görünür hâle gelmiştir (Moghadam, 2003). Özellikle 1995 Pekin Konferansı sonrası, kadına karşı şiddet, ayrımcılık, siyasal temsiliyet ve aile içi eşitsizlik gibi meseleler daha açık biçimde gündeme taşınmış; kadın hakları, insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmaya başlanmıştır. 2000'li yıllarda ve 2011 Arap Ayaklanmaları sürecinde ise, Mısırlı kadınlar yalnızca hak talebinde bulunan değil, aynı zamanda politik dönüşüm süreçlerinin aktif öznesi olan aktörler hâline gelmişlerdir. Bu tarihsel süreçte Mısır'daki kadın hareketi hem devletle hem dini kurumlarla hem de ataerkil toplumsal normlarla mücadelesini sürdürerek çok yönlü, çoğulcu ve dirençli bir yapı kazanmıştır.

Mısır'da ulus inşası süreci, kadınların kamusal alandaki görünürlüğü ve politik özneleşmeleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Özellikle 1919-1952 yılları arasındaki dönem hem modern Mısır devletinin şekillendiği hem de kadınların ulusal mücadeleye aktif biçimde katıldıkları bir dönemdir. Ulus inşası ile

toplumsal cinsiyet ilişkisi arasındaki bağlantılar, feminist kuramın temel tartışma alanlarından biridir. Nira Yuval-Davis (1997), kadınların ulusal kimliklerin “biyolojik ve kültürel taşıyıcıları” olduğunu vurgulayarak, kadınların yalnızca sembolik değil, yapısal roller üstlendiğini ortaya koyar. Chandra Mohanty (2003) ise Batı merkezli feminizm eleştirisiyle, sömürge dönemi kadın hareketlerinin kendi özgül koşulları içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. Bu bağlamda, Mısır'daki kadınların hem İngiliz sömürgeciliğine hem de yerli ataerkil politikaya karşı verdikleri mücadele, çok katmanlı bir siyasal özneleşme süreci olarak analiz edilebilir.

Ulusçu kadın hareketi içinde kadınlar, “ulusal anneler”, “modern Mısırlı kadınlar” ve “medeniyetin taşıyıcıları” olarak idealize edilmiştir. Bu temsil biçimi, kadınların kamusal alana çıkışını meşrulaştırmakla birlikte, aynı zamanda onları cinsiyetlendirilmiş rollerle sınırlandırmıştır. Yuval-Davis'in (1997) belirttiği gibi, kadınlar ulus anlatılarında çoğunlukla kültürel sürekliliğin sembolü olarak yer alır ve bu durum onları modernleşmenin hem öznesi hem nesnesi haline getirir. *EFU* gibi yapıların söylemlerinde de bu ikili durum gözlemlenir. Kadınlar bir yandan siyasal hak talep ederken, diğer yandan annelik, aile ve ahlak gibi konular üzerinden kamusal meşruiyet üretmeye çalışmışlardır (Kandiyoti, 1991). Bu da ulusçu kadın hareketlerinin sınırlarını belirlemiş, salt bir kadın hakları hareketinden ziyade hareketin ataerkil bir söylem içinde gelişmesine neden olmuştur.

Devlet Eliyle Feminizm: Katılım mı Kontrol mü?

1919-1952 arası dönem, Mısır'daki kadın hareketlerinin ulus inşası süreciyle iç içe geçtiği kritik bir evreyi temsil eder. Kadınlar hem ulusal direnişin hem de modernleşmenin taşıyıcısı olarak siyasal sahneye çıkmış; ancak bu süreçte taşıdıkları sembolik roller, onların özneleşme kapasitelerini sınırlamıştır. Ulusçu kadın hareketi, tarihsel bağlamında önemli bir ilerlemeyi temsil etse de sınıfsal ayrımlar, erkek egemen söylemler ve sembolik temsiller, bu hareketin radikal dönüşüm potansiyelini kısıtlamıştır. Feminist kuramın çerçevesinden bakıldığında, Mısır'daki bu dönem, kadınların ulusal projeler içindeki konumunu sorgulamak açısından hâlâ oldukça öğretici bir zemin sunmaktadır.

1952'de Hür Subaylar Hareketi'nin gerçekleştirdiği darbe sonrasında Mısır'da iktidarı ele geçiren Cemal Abdül-Nasır yönetimi, kadın haklarını, ulus inşası ve modernleşme projelerinin bir parçası olarak ele almıştır. Bu dönemde kadınların kamusal yaşama dâhil edilmesi, yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma, siyasal meşruiyet ve anti-sömürgeci retorik çerçevesinde stratejik bir unsur hâline getirilmiştir. 1956 Anayasası, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanımış ve Mısır, bu hakkı tanıyan ilk Arap ülkelerinden biri olmuştur. Aynı yıl yürürlüğe giren yeni seçim yasalarıyla birlikte kadınlar siyasal katılım hakkı kazanmış, 1957 seçimlerinde Rawya Ateya ve Amina Shukri parlamentoya girerek Arap dünyasında parlamentoya seçilen ilk kadın milletvekilleri olmuşlardır (Badran, 1995; Baron, 2005). Ancak bu gelişme, kadınların bağımsız taleplerinin sonucu değil, devletin modernleşme stratejisinin bir parçası olarak gündeme gelmiştir. Kadınlar, ulusal kalkınma projesinde hem iş gücü hem de ahlaki dönüşümün temsilcileri olarak konumlandırılmıştır (Hatem, 1992).

Nasır döneminde devlet eliyle geliştirilen “devlet feminizmi” anlayışı, kadınların eğitim, istihdam ve sosyal güvenlik gibi alanlarda kamusal haklara erişimini genişletmiş, ancak bu hakların temsiliyet ve katılım boyutu büyük ölçüde devletin kontrolü altında tutulmuştur. Özellikle 1962 yılında ilan edilen Ulusal Eylem Şartı, kadınların toplumsal yaşamdaki rollerini “modern annelik” ve “çalışan yurttaşlık” kavramları üzerinden tanımlayarak, kadın emeğini hem üretim süreçlerine hem de ulusal kalkınma hedeflerine entegre etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, kadınlar için ücretsiz eğitim, doğum izni, çocuk bakımı hizmetleri ve kamu sektöründe istihdam gibi haklar kurumsallaştırılmış; bu gelişmeler kadınların kamu alanındaki görünürlüğünü ciddi biçimde artırmıştır (Al-Ali, 2000; Hatem, 1992;). Ancak bu görünürlüğe rağmen, bağımsız kadın hareketleri devlet tarafından ciddi biçimde sınırlandırılmıştır. 1956'da birçok bağımsız kadın örgütü kapatılmıştır. Örneğin, Mısır Feminist Birliği (*EFU*) 1956'da kapatılmış, yerine Ulusal Kadın Komitesi gibi rejim yanlısı yapılar kurulmuştur (Baron, 2005). Bu yapılar, kadınlara “iyi yurttaş”, “anne”, “öğretmen” gibi roller atayarak, onların devletin ideolojik taşıyıcıları olmasını hedeflemiştir (Joseph & Slyomovics, 2001). Aynı şekilde, sol ve İslamcı kadın ağları da baskı altına alınmış, kadın haklarının yalnızca rejimle uyumlu söylemler içerisinde ifade edilmesine izin verilmiştir. Bu süreçte devlet, feminist söylemi kendi ideolojik çıkarlarına uygun biçimde yeniden inşa

etmiş; kadınların kamusal alandaki temsili, çoğunlukla sistemle uyumlu, elit kadın figürleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Hikmat Abu Zayd'in 1962 yılında Sosyal İşler Bakanı olarak atanması, kadınların üst düzey kamu görevlerinde temsil edilmeye başlanmasının sembolik bir örneğidir; ancak bu temsil, kadın hareketinin geniş tabanlı taleplerini yansıtmak yerine, devletin kadın politikasının vitrini olarak işlev görmüştür (Baron, 2005). Devletin kadınlara tanıdığı hakların sınıfsal ve sektörel olarak sınırlı kaldığı da göz ardı edilmemelidir. Devlet feminizminin merkezinde çoğunlukla şehirli, orta sınıf kadınlar yer alırken, kırsal bölgelerde yaşayan kadınların bu reformlardan faydalanma oranı düşüktür. Üstelik, kamusal alanda sağlanan ilerlemelere karşın, özel alana dair düzenlemeler büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Medeni hukuk alanında, özellikle boşanma, miras, çok eşlilik gibi meselelerde, şeriat temelli kişisel statü yasaları muhafaza edilmiş ve bu alanlarda reform yapılmamıştır. Dolayısıyla, devlet feminizmi kadınlara sınırlı kazanımlar sağlamakla birlikte, aile içindeki yapısal eşitsizlikleri dönüştürme konusunda kayda değer bir adım atmamıştır (Al-Ali, 2000; Hatem, 1992).

1950'li ve 1960'lı yıllarda Mısır'da kadınların eğitim düzeyinde belirgin bir artış yaşanmıştır. Devlet okulları yaygınlaşmış, kadınların üniversiteye girişi teşvik edilmiştir. Kadınların işgücüne katılımı özellikle kamu sektöründe artmıştır. Özellikle öğretmenlik, hemşirelik ve sekreterlik gibi alanlar kadınların istihdam edildiği başlıca meslek grupları olmuştur (Hatem, 1992; Hijab, 1988). Ancak bu istihdam artışı, kadınların ekonomik bağımsızlığına değil, ulusal üretkenliğe katkı temelinde değerlendirilmiştir. Kadınların işgücüne katılımı, "çalışan anne" ideali etrafında biçimlenmiş; bakım yükümlülükleri ise büyük oranda devam etmiştir. 1950-1970 yılları arasında Mısır sineması ve medya, devletin ideal kadın imgesini yaygınlaştırmak için önemli araçlar olmuştur. Filmlerde kadın karakterler çoğunlukla fedakâr anne, sadık eş ya da öğretmen figürleriyle temsil edilmiştir. Faten Hamama gibi yıldızlar aracılığıyla modern ama ahlaki değerlere bağlı bir kadın imajı oluşturulmuştur (Shafik, 2007). Kadınlar popüler kültürde "ulusal ahlakın taşıyıcısı" olarak konumlandırılmış, toplumun ihtiyaçlarını temsil eden figürler olarak sunulmuştur.

Sonuç olarak, 1950'lerden 1970'lere uzanan süreçte Mısır'da kadın hareketleri, devletin modernleşme projeleri ile iç içe geçmiş, ancak bu süreç bağımsız feminist özelliğinin bastırılması pahasına gerçekleşmiştir. Devletin kadın haklarını "yukarıdan" tanımladığı bu dönemde, kadınların siyasal ve ekonomik hayata katılımı artmış; fakat bu katılım, toplumsal cinsiyet eşitliği oluşturmaktan çok, rejimin kalkınmacı ve otoriter politikalarının bir aracı olmuştur. Bu çelişkili yapı, Mısır'daki kadın mücadelesinin sonraki dönemlerde hem yeni örgütlenme biçimlerine hem de devletle mesafeli bir feminist hat inşasına yönelmesine zemin hazırlamıştır. Feminist kuram perspektifiyle değerlendirildiğinde bu dönem, kadın haklarında ilerleme ile denetim arasında kurulmuş hassas bir dengeyi yansıtır. Hakların kalıcılığı ve toplumsal dönüşüm potansiyeli, ancak kadınların örgütlenme, taleplerini ifade etme ve toplumsal eşitliği sorgulama kapasiteleriyle birlikte gelişebilir. Deniz Kandiyoti'nin (1991) "devlet feminizmi" ve "ataerkil pazarlık" kavramları etrafında şekillenir. Devlet feminizmi, kadın haklarının devlet inisiyatifiyle tanınması ancak bu hakların siyasal taleplerden arındırılmış olması anlamına gelir. Devlet, kadınları kalkınma projelerinin "temsilci yurttaşları" olarak inşa ederken, onların siyasal taleplerini sınırlandırır. Ayrıca, Nira Yuval-Davis'in (1997) "kadınların ulusal kimliğin taşıyıcıları" olarak işlev görmeleri tezi, bu dönemde kadınlara atfedilen rolleri anlamak açısından açıklayıcıdır.

Projeler ve Sıkışan Direniş: Kadın Mücadelesinde Kurumsallaşma İkilemi

1970-1981 yılları arasındaki dönem, Mısır kadın hareketi açısından hem siyasal hem de ideolojik anlamda yeniden yapılanmanın yaşandığı kritik bir geçiş evresi olarak değerlendirilir. Cemal Abdülnasır'ın 1970'teki ölümünün ardından iktidara gelen Enver Sedat, "infitah" (ekonomik açılım) politikaları ile önceki dönemin sosyalist kalkınmacı devlet modelini terk etmiş, bunun yerine serbest piyasa ekonomisini ve Batı ile işbirliğini önceleyen yeni bir yönelimi benimsemiştir. Bu yönelim yalnızca ekonomik değil, toplumsal yapıda da dönüşümleri beraberinde getirmiş; kadınların kamusal rolleri, önceki dönemin devletçi feminizminden farklı olarak daha çok geleneksel ve muhafazakâr değerlerle yeniden tanımlanmıştır (Hatem, 1992). Böylece Nasır dönemiyle özdeşleşen devlet feminizminin çözülme süreci başlamış; kadınların hakları artık toplumsal kalkınmanın değil, ailenin korunmasının bir uzantısı olarak kurgulanmaya başlamıştır.

Bu süreçte kadınlara yönelik resmi söylem, çoğunlukla hayırseverlik ve annelik temsilleri üzerinden şekillenmiştir. Sedat'ın eşi Cihan Sedat'ın girişimleriyle oluşturulan kadın merkezli sosyal hizmet projeleri, daha çok yardım faaliyetleri ve "iyi annelik" ideolojisi etrafında kurgulanmış, feminist söylemlerden uzak durulmuştur (Abu-Lughod, 1998). Aynı zamanda bu dönemde çıkarılan 1979 tarihli Kişisel Statü Yasası, erkeklerin çok eşliliği durumunda ilk eşin rızasını şart koşarak kadın hakları açısından önemli bir adım atsa da bu kazanım kısa ömürlü olmuş ve muhafazakâr baskılar sonucu 1985'te yürürlükten kaldırılmıştır (Sonbol, 1996). Bu gelişme, feminist kazanımların yasal düzeyde ne denli kırılğan olduğunu göstermiştir.

Devletin kadınlara ilişkin söylemsel ve kurumsal desteğini çekmeye başlaması, aynı dönemde sivil toplum alanında yeni feminist arayışların doğmasına da olanak tanımıştır. Bu dönemde en dikkat çeken aktivistlerden biri olan Nawal El Saadawi, 1972 yılında yayımladığı *Women and Sex* adlı kitabında kadın sünneti, dinî kontrol, ataerki ve cinsel tahakküm gibi konuları doğrudan hedef alan yazılar yazmıştır (El Saadawi, 1980). Sağlık Bakanlığı'ndaki görevinden alınmasına yol açan bu yayın, aynı zamanda entelektüel feminizmin kamusal bir araç haline geldiğini göstermektedir. El Saadawi'nin öncülüğünde kurulan Arap Kadın Dayanışma Derneği (AWSA), devlet dışı feminist örgütlenmelerin öncüsü olmuş, kadınları hem ataerki anlayışa hem de devlet baskısına karşı kolektif olarak konumlandırma çabasına girişmiştir (Badran, 1995).

Aynı dönemde kültürel alanda da kadın temsillerinde belirgin bir değişim yaşanmıştır. 1960'ların modern, çalışan ve toplumsal olarak aktif kadın imajlarının yerini, daha muhafazakâr, aile merkezli ve itaatkâr kadın figürleri almıştır. Özellikle popüler sinema, kadınları "namus bekçisi", "aileyi bir arada tutan eş" ya da "fedakâr anne" figürlerine indirgemıştır (Shafik, 2007). Öte yandan, kadın yazarların edebi üretiminde bu dönemde ciddi bir artış yaşanmış, kadınların iç dünyasına, toplumsal cinsiyet baskılarına ve iktidar ilişkilerine dair eleştirel bir dil ortaya çıkmıştır. Latifa al-Zayyat gibi yazarlar, kamusal alanda dile getirilemeyen kadın deneyimlerini roman ve denemeler aracılığıyla görünür kılmaya çalışmışlardır (Badran, 1995).

Kadın hareketinin bu dönemdeki bir diğer önemli özelliği ise sınıfsal ve ideolojik bölünmüşlüğüdür. Orta ve üst sınıflardan gelen, eğitilmiş seküler kadınlar bağımsız feminist literatür ve örgütlenmeler yoluyla görünürlük kazanırken, işçi sınıfı ve kırsal bölgelerdeki kadınların talepleri ya sendikalar içinde ya da yerel İslamcı örgütlenmeler aracılığıyla ifade edilmiştir. Ancak bu yapılar arasında bütünlüklü bir iletişim ya da ortaklaşma zemini oluşmamıştır (Hatem, 1992). Feminist hareket, bu dönemde çoğul bir yapıya kavuşmuş olsa da parçalı ve dağınık yapısı nedeniyle ulusal düzeyde dönüştürücü bir etki yaratmakta zorlanmıştır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda feminist söylem, büyük ölçüde seküler entelektüel çevreler tarafından sürdürülmeye çalışılmış, ancak bu çevreler sınıfsal olarak üst-orta sınıfa mensup oldukları için, geniş halk kesimlerinin gündelik sorunlarıyla yeterince bütünleşememişlerdir. Bununla birlikte, kadın hakları alanında faaliyet gösteren bazı bağımsız kuruluşlar, özellikle toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kadın sünneti ve kişisel statü yasalarında reform gibi konularda önemli farkındalık çalışmaları yürütmüştür. 1985 yılında yürürlüğe giren CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi) Mısır tarafından imzalanmış, ancak şeriatla çelişen hükümler konusunda çok sayıda çekince koyulmuştur (UN Women, 2007). Bu çekinceler, kadınların medeni hakları konusunda uluslararası normların tam anlamıyla uygulanmasını engellemiştir.

1981 yılında Enver Sedat'ın suikast sonucu öldürülmesi ve ardından Hüsnü Mübarek'in iktidara gelmesiyle Mısır'da otoriter ve istikrar arayışına dayalı yeni bir siyasal dönem başlamıştır. Mübarek rejimi, Nasır döneminden devralınan devlet feminizminin artık neredeyse tamamen çözülmüş olduğu bir ortamda kadın hareketlerini daha karmaşık bir düzlemde şekillendirmiştir. Bu dönem boyunca kadın hareketi bir yandan devletin neoliberal reformlarına ve siyasal otoriterliğine karşı çeşitli direniş biçimleri geliştirmiş, öte yandan uluslararası bağış destekli sivil toplum projeleriyle yeni kurumsal biçimlere bürünmüştür. Kadın hareketinin bu yıllardaki dönüşümünü anlamak için hem devletle kurulan ilişki biçimlerine hem de feminizmin ideolojik ve örgütsel çoğullaşmasına dikkat etmek gereklidir. Bu açıdan, 1981-2010 arası dönem hem feminist bilincin kurumsallaşması hem de yerel ve küresel dinamiklerin çatıştığı bir zemin olarak dikkat çeker.

1981-2010 döneminin sonuna gelindiğinde, Mısır'da kadın hareketi artık çok başlı, parçalı ama yaygın bir yapıya ulaşmıştır. Devletin ataerkil yaklaşımı büyük ölçüde yerini teknik kalkınmacı projelere bırakmış; feminist örgütlenme ağırlıklı olarak STK alanında varlığını sürdürmüştür. Bu durum, kadınların gündelik hayat koşullarında bazı iyileşmeler sağlasa da siyasal eşitlik ve yapısal dönüşüm taleplerinin bastırılmasına neden olmuştur. Feminist kuram açısından bu dönem, kadın hareketlerinin yalnızca talepler ve kazanımlarla değil; aynı zamanda sınırlılıklar, çatışmalar ve temsil krizleriyle birlikte ele alınması gereken bir süreci temsil etmektedir. 2011'de başlayacak olan halk ayaklanması süreci ise, bu birikimin bir sonucu olarak kadınların yeniden kamusal alanın merkezine dönüşünün önünü açacaktır.

1990'lı yıllarda kadın hareketi hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yeni bir aşamaya girmiştir. 1994 Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı ve 1995 Pekin Dünya Kadınlar Konferansı, Mısır'da kadın örgütlerinin uluslararası alanda görünürlük kazanmasına katkı sağlamıştır. Bu dönemde kadınlar; cinsel sağlık, üreme hakları ve aile içi şiddet gibi daha önce tabu sayılan meseleleri gündeme taşımış, ancak bu tür talepler yerel muhafazakâr yapılar ve İslamcı çevreler tarafından "Batı yanlısı" olarak etiketlenerek yoğun biçimde eleştirilmiştir (Abu-Lughod, 2001). Feminist hareketler hem devletten hem muhafazakâr toplumdaki gelen çifte baskıyla yüzleşmiş; bu durum, hareketin iç dinamiklerini yeniden tanımlamasına neden olmuştur. Bu dönemde kadın haklarına dair gelişmelerin büyük kısmı, Mübarek rejiminin "modernlik" ve "küresel imaj" stratejilerinin bir parçası olarak gündeme gelmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda BM Kadın Konferansları'nın (özellikle 1995 Pekin Konferansı) etkisiyle, Mısır Devleti kadınlara yönelik reformist adımlar atmak zorunda kalmıştır. 2000 yılında çıkarılan yeni kişisel statü yasası (khula yasası), kadına kocasının rızası olmaksızın boşanma hakkı tanıyarak önemli bir kazanım sağlamıştır. Aynı zamanda, 2000'li yıllarda kadınların miras, velayet ve vatandaşlık haklarına dair bazı sınırlı yasal reformlar gerçekleştirilmiştir. Ancak bu adımlar, çoğunlukla tabandan gelen kadın hareketlerinin baskısıyla değil, uluslararası fon veren kuruluşların etkisiyle şekillenmiş ve devletin kontrollü reform anlayışının dışına çıkamamıştır (Hatem, 2005).

Bu dönemdeki kadın hareketlerinin karakteristik özelliği, devlet dışı sivil toplum kuruluşlarının (STK'ların) çoğalmasındır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kadın hakları alanında faaliyet gösteren yüzlerce dernek kurulmuş; bu kuruluşlar kadın sağlığı, şiddetle mücadele, eğitim, yasal haklar gibi konularda çalışmalar yürütmüştür. Ancak bu sivil yapılar, uluslararası bağışlara bağımlı olmaları nedeniyle zaman zaman "projelere indirgenmiş feminizm" eleştirilerine maruz kalmışlardır (Abu-Lughod, 2002). Feminist hareketin proje tabanlı faaliyetlere sıkışması, örgütlü politik taleplerin zayıflamasına neden olmuş; kadın hakları çoğunlukla teknik bir kalkınma meselesi gibi ele alınmıştır. Bu durum, yerel halkın özellikle kırsal bölgelerde kadın hareketine karşı mesafeli tutum takınmasına yol açmıştır. Kadın örgütlerinin kent merkezli ve elit kesimlerle sınırlı kalması, sınıfsal kopukluğu daha da derinleştirmiştir. Öte yandan, bu yıllarda feminist entelektüellerin sayısındaki artış, kadın hareketine ideolojik çeşitlilik ve düşünsel derinlik kazandırmıştır. Nawal El Saadawi bu dönemde de yazınsal ve siyasal etkinliğini sürdürmüş, ataerkillik, kapitalizm ve İslam yorumları arasındaki ilişkileri eleştiren metinler üretmiştir (El Saadawi, 2007). Aynı zamanda genç kuşak feministler de akademi, medya ve sanat yoluyla toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini görünür kılma çabası göstermiştir. Feminist söylem, bu yıllarda sadece kurumlar düzeyinde değil, aynı zamanda bireysel ifade biçimleri, blog yazıları, alternatif medya kanalları ve üniversite hareketleri aracılığıyla da yaygınlaşmıştır (Mahmood, 2005). Ancak bu çoğullaşma, merkezi ve birleşik bir kadın hareketinin oluşmasını sağlayamamış, feminizm büyük ölçüde parçalı bir hareket olarak kalmıştır.

İslamcı kadın söylemleri ise bu dönemde farklılaşarak devam etmiştir. Mübarek rejiminin Müslüman Kardeşler'e karşı uyguladığı baskılar, aynı zamanda dinî referanslı kadın hareketlerinin kamusal etkisini sınırlamıştır. Bununla birlikte, başörtüsü ve tesettür etrafında şekillenen kadın hareketi, özellikle üniversitelerde ve orta sınıf mahallelerde yeniden güç kazanmıştır. Saba Mahmood'un (2005) ayrıntılı biçimde incelediği gibi, dinî gruplarda yer alan kadınlar, itaat ve tevazu üzerinden kurdukları etik özneleşme biçimleriyle Batılı feminizmin normlarına uymayan, ancak kendi bağlamlarında politik anlam taşıyan bir anlayış geliştirmiştir. Bu yaklaşım, kadınların ataerkil anlayışa boyun eğdikleri değil, farklı biçimlerde onunla müzakere ettikleri gerçeğini ortaya koymuştur. Böylece feminist düşünce, kadınların

yalnızca özgürlük ve eşitlik söylemleri etrafında değil, bağlılık, inanç ve ahlak temelli aidiyetler içinde de öznellik kurabileceğini teslim etmek zorunda kalmıştır.

2000'li yılların başında, özellikle Hüsnü Mübarek rejiminin son döneminde, kadınlara yönelik cinsel taciz vakalarında dramatik bir artış yaşanmış; bu durum kadın hakları aktivistlerinin öncülüğünde kamuoyunun dikkatine taşınmıştır. Özellikle 2005'teki anayasa referandumu sırasında meydana gelen kitlesel taciz olayları, kadınların güvenli biçimde kamusal alanda var olmasının bile tehdit altında olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşları tacize karşı kampanyalar başlatmış; 2008 yılında kurulan ve dijital platformlar üzerinden örgütlenen *HarassMap*, Mısır'da toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin haritalandırılması ve teşhir edilmesinde öncü rol oynamıştır (Khalil, 2014). Sosyal medya mecraları, geleneksel örgütlenme kanallarına erişimi sınırlı olan kadınlar için hem seslerini duyurma hem de dayanışma kurma açısından yeni bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mübarek rejiminin siyasi alanı sınırlayıcı karakteri, feminist hareketin örgütlü muhalefet geliştirmesini zorlaştırmış; bu durum özellikle 2000'li yılların ortasında kadın hakları savunucularının sokak tacizi, aile içi şiddet, kadınların siyasetteki temsili gibi konuları gündeme taşıdığı kampanyalara rağmen devletin yapısal dönüşüme direnç göstermesiyle açıkça gözlemlenmiştir. 2005'te Mısır'da yapılan çok partili başkanlık seçimlerinde kadın adaylar sembolik düzeyde kalmış; parlamentodaki kadın temsil oranı düşük düzeylerde seyretmeye devam etmiştir. Kadınların siyasal katılımına dair bu durağanlık hem yasal çerçevenin zayıflığı hem de toplumsal cinsiyete dair kültürel kalıpların gücünü korumasıyla ilişkilidir (Krause, 2009). Sonuç olarak, 1980–2000 döneminde Mısır'daki kadın hareketi çok katmanlı bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Bir yandan neoliberal politikaların yol açtığı sosyal adaletsizlikler kadınların ekonomik güvencesizliğini artırmış; diğer yandan İslamcı söylemin kamusal alanda güç kazanması, seküler feminist söylemi geriletmiş ve hareket içinde kimlik eksenli yeni bölünmelere yol açmıştır. Bu bağlamda, bu dönem kadın hareketleri açısından hem yeni olanakların hem de ciddi sınırlılıkların ortaya çıktığı, geçişken ve kırılğan bir evre olarak değerlendirilmelidir.

2000'li yıllardan itibaren Mısır'da kadın hareketleri yeni bir dönüşüm sürecine girmiş, özellikle 2011'deki 25 Ocak ayaklanmaları sonrasında hem içerik hem de yöntem açısından belirgin bir şekilde çeşitlenmiştir. Bu dönemin temel dinamiği, kadınların yalnızca hak talepleriyle değil, aynı zamanda siyasi rejimin ve toplumsal cinsiyet düzeninin yapısal olarak sorgulanmasıyla ortaya çıkan bir feminist dalganın yükselmesidir. 2000'li yıllarda neoliberal baskılar, güvenlik devleti politikaları ve ifade özgürlüğüne yönelik sınırlamalar kadınların kamusal alandaki varlığını zorlaştırırken, aynı zamanda bu baskıya karşı geliştirilen dijital aktivizm ve sokak hareketleri yeni bir politik dilin ve örgütlenme biçiminin doğmasına da zemin hazırlamıştır.

Dijitalleşen Kadın Mücadelesi

2010 sonrasında Mısır'daki kadın hareketleri, ülkenin yaşadığı siyasi dönüşümlere göre olarak hem genişlemiş hem de baskılanmıştır. 25 Ocak 2011'de patlak veren halk ayaklanması, yalnızca otoriter Mübarek rejimine karşı bir isyan değil, aynı zamanda kadınların kamusal alandaki tarihsel görünürlüğünü yeniden sağlayan bir dönüm noktası olmuştur. Kadınlar, meydanlarda, yürüyüşlerde, grevlerde ve sosyal medya kampanyalarında önemli roller üstlenmiş; bu süreçte Mısır'daki toplumsal cinsiyet rejiminin sorgulanmasına da katkı sunmuşlardır. Ancak 2011 sonrasında gelen karşı devrimci süreçler, kadınların kamusal alan kazanımlarının geri çekilmesine ve artan cinsel şiddet vakalarıyla kamusal alandan dışlanmalarına da neden olmuştur (Elsadda, 2011). Bu bağlamda 2010 sonrası kadın hareketleri, genişleyen katılımı birlikte artan ataerkil kontrolün çifte karakteriyle şekillenmiştir.

2011 Devrimi sırasında ve sonrasında kadınlar farklı ideolojik pozisyonlardan hareketle sokağa çıkmış, ortak siyasi talepler seti oluşturmamış olsalar da rejim karşıtı mücadelede özne olarak var olmuşlardır. Kadınlar, sadece protestolara katılmakla kalmamış; aynı zamanda devrimin medya yüzü, iletişim organizatörü ve sokak stratejisti olarak da rol oynamışlardır (Al-Ali, 2012). Ancak bu görünürlük, aynı zamanda şiddete açık hâle gelmelerine de neden olmuştur. Tahrir Meydanı'nda ve sonrasında yaşanan toplu taciz, çıplak arama, sistematik saldırılar gibi uygulamalar, kadınlara yönelik şiddetin siyasal bir araç olarak kullanıldığını göstermiştir. Devletin bu saldırılara kayıtsız kalması, feminist hareketin güvenlik, beden dokunulmazlığı ve ifade özgürlüğü gibi konuları merkeze almasına neden olmuştur.

2011 Devrimi, kadınların hem devrimci hareketlerdeki aktif katılımı hem de Devrim sonrasında yaşadıkları sistematik dışlanma süreçleri bakımından tarihsel bir dönüm noktası olmuştur. Kadınlar, Tahrir Meydanı'nda kitlesel eylemlere öncülük etmiş, sağlık, lojistik ve medya birimlerinde aktif görevler üstlenmiş, ancak devrimin ardından kurulan geçici ve kalıcı siyasi yapılarda yeterince temsil edilmemiştir. Öte yandan, devrim süreci boyunca kadınlara yönelik cinsel saldırıların artması ve güvenlik güçlerinin bu saldırılara kayıtsız kalması, feminist tepkileri daha da radikalleştirmiştir. 2013 yılında kurulan *OpAntiSH (Operation Anti Sexual Harassment)* gibi inisiyatifler, sokak tacizine karşı doğrudan müdahale pratiği geliştirmiş; bu oluşumlar hem kolektif özsavunma hem de feminist sokak varlığının görünürlüğünü sağlamıştır (Tadros, 2013). Benzer şekilde, *Nazrafor Feminist Studies*, hukuki danışmanlık, toplumsal cinsiyet eğitimi ve medya kampanyaları yoluyla kurumsal feminist direnişin önde gelen adreslerinden biri hâline gelmiştir. Bu yapılar, klasik STK mantığından farklı olarak hem yatay örgütlenme hem de doğrudan eyleme dayalı feminist stratejiler geliştirmiştir (Tadros, 2013). 2010'ların sonlarına doğru, *#MeToo* hareketinin küresel etkisi Mısır'a da yansımış ve dijital platformlarda pek çok kadın, yaşadıkları taciz ve cinsel saldırı deneyimlerini paylaşarak sessizliği kırmaya başlamıştır. 2020 yılında sosyal medya üzerinden yürütülen kampanyalar sonucunda tanınmış bazı erkek figürler taciz ve tecavüz suçlamalarıyla yargılanmış; bu gelişmeler, kadınların dijital medya aracılığıyla adalet talebinde bulunabileceği yeni bir mücadele alanı yaratmıştır. Ancak bu süreçte feminist aktivistler de yoğun baskılarla karşılaşmış; bazıları tutuklanmış, dijital içerikleri sansüre uğramıştır (HRW, 2020). Devlet, bir yandan kadın haklarını desteklediğini ilan ederken, diğer yandan bağımsız feminist söylemi kriminalize eden ikili bir strateji izlemeye devam etmiştir.

Tüm bu gelişmeler, 2000'ler sonrası Mısır'daki kadın hareketlerinin çok boyutlu bir karakter kazandığını göstermektedir. Feminist mücadele, artık yalnızca hak arayışı değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet rejiminin, siyasal baskı mekanizmalarının ve kamusal/özel alan ikiliğinin doğrudan sorgulanmasını içeren bir dönüşüm süreci hâline gelmiştir. Kadınlar, dijital alanlarda, sokakta, mahkemelerde ve uluslararası platformlarda eş zamanlı olarak varlık göstermekte hem neoliberal baskılara hem otoriter devlet şiddetine hem de ataerkil kültürel kodlara karşı mücadele yürütmektedir. Bu çok eksenli mücadele yapısı, Mısır'daki feminist hareketin geleceğini şekillendiren en belirleyici unsurlardan biri hâline gelmiştir.

Kadın hareketinin bu süreçteki kırılma anı, aynı zamanda uluslararası bağış sistemine olan bağımlılığıyla da ilişkilidir. Özellikle 2016 sonrası ekonomik krizin derinleşmesiyle, birçok feminist yapı maddi kaynak bulmakta zorlanmış; bu da örgütlenme sürekliliğini sekteye uğratmıştır. Devlet, bu dönemde bir yandan kadınlara dönük sosyal hizmet politikalarını sürdürürken, diğer yandan "kadını koruma" söylemiyle feminist talepleri kriminalize etmeye başlamıştır. Resmî kadın örgütleri, çoğunlukla milliyetçi, annelik odaklı ve devletle uyumlu söylemlerle kamusal görünürlük elde etmiş; bu da bağımsız feminist hareketin sesinin bastırılmasına yol açmıştır (Hafez, 2020). Devletin kontrolündeki kadın politikaları, kadına yönelik şiddetle mücadeleyi daha çok aile bütünlüğü, ahlak ve kültürel değerler bağlamında ele almış, cinsiyet eşitliği söyleminden sistemli biçimde uzak durmuştur.

Tüm bu baskılara rağmen 2020 sonrası süreçte feminist hareket yeniden ivme kazanmıştır. Özellikle 2020 yılında yayılan Ahmed Bassam Zaki Davası ve ardından gelen çok sayıda cinsel saldırı ifşası, dijital feminist direnişin Mısır toplumunda yarattığı dönüşümün açık bir göstergesidir. Bu süreçte sosyal medya, özellikle üniversiteli kadınlar arasında adalet talebinin dile getirildiği ana platform hâline gelmiştir. Kadınlar, adalet sistemi, medya ve toplumsal normlar karşısında hak taleplerini kolektif biçimde örgütlemiş; bu da feminist hareketin merkezîyetçi olmayan ama etkili bir toplumsal aktöre dönüşmesini sağlamıştır (Ismail, 2021). Kadınların kamusal alandaki direniş biçimleri, klasik örgütlenme yapılarının dışında, daha yatay, daha ağ tabanlı ve mikro-politik düzeyde karşı koyma stratejileri etrafında şekillenmiştir. 2010'dan günümüze uzanan süreçte Mısır'daki kadın hareketi, yalnızca yasal kazanımlar ya da sokak eylemleri üzerinden değil, gündelik hayatın, medyanın, hukukun, teknolojinin ve siyasal baskının kesiştiği çok katmanlı bir düzlemde var olmuştur. Bu dönemin feminist hareketi, baskı ve kriz koşullarında dahi sürekli yeniden örgütlenerek, kamusal alanın ve toplumsal tahayyülün sınırlarını zorlayan bir direniş hattı üretmiştir.

SONUÇ

Ortadoğu'da kadın hareketlerinin tarihsel seyri, modernleşme projeleri, ulus-devlet inşası, sömürgecilik karşıtı mücadeleler, İslamcı dönüşümler, neoliberal yeniden yapılanma ve otoriter siyasal pratiklerin birbirine eklemeli olduğu çok katmanlı bir toplumsal ve siyasal zemin üzerinde şekillenmiştir. Bu nedenle bölgedeki kadın mücadelesi, feminist kuramın Batı-merkezli çizgisel ilerleme anlatılarını açıklamakta yetersiz kalan; aksine siyasal kırılmalarla kesintiye uğrayan, kriz dönemlerinde yeniden biçimlenen ve gündelik direniş pratikleri üzerinden süreklilik kazanan döngüsel bir karaktere sahiptir. Devletlerin kadınları ulusal kimliğin taşıyıcıları ve ahlaki düzenin sembolik temsilcileri olarak araçsallaştırması, Ortadoğu'daki kadın hareketlerini yalnızca toplumsal cinsiyet temelli bir eşitlik mücadelesi olmaktan çıkarıp, egemenlik, temsil ve toplumsal dönüşüm alanlarına yayılan daha geniş bir siyasal mücadele biçimine dönüştürmektedir. Bu bağlamda bölge, feminist siyasetin devlet ideolojisi, dini normlar ve toplumsal iktidar ilişkileriyle nasıl müzakere edildiğini göstermesi bakımından önemli bir kuramsal örneklik niteliği taşımaktadır.

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, bölgenin ve özelde Mısır'daki kadın hareketi tekil ve çizgisel bir gelişimden ziyade, kırılmalı, çatışmalı ve yeniden kurulan bir pratikler bütünüdür. Ulusallık, laiklik, İslam, sınıf, neoliberalizm, dijital kültür gibi eksenler; kadın hareketinin yönünü, içeriğini ve meşruiyet zeminini belirlemiştir. Bu bağlamda Mısır kadın hareketinin hem süreklilik hem de kopuşlar üzerinden analiz edilmesi gerekir. Kadınlar bu yüzyıllık süreçte yalnızca devletin politikalarına tepki veren figürler değil; aynı zamanda kendi gündemlerini belirleyen, siyasal alanı dönüştüren ve kamusal belleği yeniden kuran aktörler olmuşlardır. Günümüzde Mısır'daki kadın hareketi, otoriter yönetimin baskısı, sivil alanın daralması ve artan toplumsal muhafazakârlık gibi engellerle karşı karşıya olsa da farklı ölçeklerde varlığını sürdürmekte, gündelik direniş biçimleri, dijitalleşme ve kültürel üretim yoluyla etkisini genişletmektedir. Feminist kuram açısından bu tarihsel süreç, kadın hareketinin yalnızca haklar ve kazanımlar üzerinden değil; aynı zamanda baskı koşulları altında geliştirilen stratejik pozisyonlar, söylemsel mücadeleler ve kültürel yeniden üretimlerle birlikte okunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Mısır'daki kadın hareketinin tarihsel seyri, sömürge sonrası, yerel ve çok katmanlı feminist politikaların hem eleştirel hem de dönüştürücü potansiyelini gösteren önemli bir örnek sunmaktadır.

Mısır'da kadın hareketinin tarihi, ulus inşası, devlet politikaları, toplumsal cinsiyet rejimleri ve küresel feminizmle kurduğu çok katmanlı ilişkiler bağlamında ele alınmalıdır. 1919 Devrimi'yle birlikte kamusal alana çıkan kadınlar, ulusal bağımsızlık mücadelesinde görünürlük kazanmış ancak bu kazanım, çoğunlukla sembolik temsillerle sınırlı kalmıştır. 1952-1970 döneminde Nasır rejimi tarafından tanınan haklar, kadınlara yasal kazanımlar sağlarken; bu reformlar devletin modernleşme projesinin bir parçası olarak yukarıdan aşağıya uygulanmış, bağımsız feminist özneleşme biçimleri ise bastırılmıştır. Ardından gelen Enver Sedat döneminde, devlet feminizminin çözülmesiyle birlikte hem seküler hem de İslamcı kadın söylemleri çeşitlenmiş; Nawal El Saadawi gibi figürlerin öncülüğünde feminist eleştiriler güçlenmiş, ancak kadın hareketi sınıfsal ve ideolojik olarak parçalı bir görünüm sergilemiştir.

1981-2010 yılları arasında kadın hareketi STK'laşma sürecine girmiş, neoliberal devlet yapısı içerisinde uluslararası fonlarla desteklenen çok sayıda kadın örgütü ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kadınların hukuki statüsünde sınırlı ilerlemeler kaydedilse de feminizm kalkınma projelerinin bir parçası olarak görülmüş, politik dönüşüm talebi taşıyan kolektif yapılar yeterince güçlenememiştir. Bu dönemin en belirgin özelliği, kadın örgütlerinin profesyonelleşmesi ve eş zamanlı olarak yerel bağlamdan kısmen kopmasıdır. Aynı zamanda, İslami çevrelerde gelişen alternatif kadın örgütleri, Batı merkezli feminist normların dışında yeni özneleşme biçimlerine işaret ederek kuramsal tartışmaları da dönüştürmüştür.

2011 sonrası dönem ise hem siyasal krizlerin hem de dijital teknolojilerin etkisiyle kadın hareketinde yeni bir yön kazanmıştır. Devrim sürecinde kadınların kamusal mücadeledeki etkinliği arttıkça, bedenlerine yönelik cinsel ve fiziksel şiddet de artmış; bu durum feminist hareketin gündemini güvenlik, beden politikaları ve ifade özgürlüğü etrafında yeniden yapılandırmıştır. Özellikle dijitalleşmenin etkisiyle genç kuşak kadınların sosyal medya üzerinden örgütlenmesi, feminist söylemin merkezîyetçi olmayan ama yaygın ve etkili bir direniş alanı yaratmasına neden olmuştur. *HarassMap*,

Nazra ve *MeToo* benzeri oluşumlar, kamusal şiddetle mücadelede yeni stratejiler sunmuş; ancak otoriter devlet yapısı, bu girişimlerin kurumsallaşmasını ve sürdürülebilirliğini ciddi biçimde zorlaştırmıştır.

Sonuç olarak Mısır'da kadın hareketinin tarihsel seyri, Ortadoğu'nun bölgesel dinamikleriyle iç içe geçen; devlet feminizmi, ataerkil müzakere, ulus inşası, İslamcı dönüşüm ve dijitalleşen direniş biçimleri arasındaki karşılıklı ilişkileri görünür kılan özgün bir mücadele alanı sunmaktadır. Bu çalışma, kadın hareketinin yalnızca hukuki kazanımlar üzerinden değil; aynı zamanda iktidar, temsil, özneleşme ve direniş biçimlerinin dönüşümü üzerinden analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Mısır örneği, Ortadoğu'da feminist politikanın geleceğinin, devlet merkezli reformlardan çok, kadınların gündelik hayat pratiklerinde geliştirdikleri mikro direniş stratejileri, dijital ağlar ve kültürel üretim alanındaki yeni özneleşme biçimleri tarafından belirlendiğini göstermektedir. Bu yönüyle Mısır, bölgesel kadın hareketlerine dair kuramsal tartışmaları zenginleştiren, çok ölçekli ve çok katmanlı feminist bir örnek olarak önemini korumaktadır.

NOT: Yapay Zekâ Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abou Habib, L. (2020). *Women in revolution: A fourthwave of feminism?* Issam Fares Institute, American University of Beirut.
- Abu-Lughod, L. (1998). *Remaking women: Feminism and modernity in the Middle East*. Princeton University Press.
- Abu-Lughod, L. (2001). The romance of resistance: Tracing transformations of power through Bedouin women. *American Ethnologist*, 17(1), 41–55.
- Abu-Lughod, L. (2002). Do Muslim women really need saving? Anthropological reflections on cultural relativism and its others. *American Anthropologist*, 104(3), 783–790.
- Afshar, H. (1998). *Islam and feminisms: An Iranian case study*. St. Martin's Press.
- Ahmed, L. (1992). *Women and gender in Islam: Historical roots of a modern debate*. Yale University Press.
- Al-Ali, N. (2000). *Secularism, gender and the state in the Middle East: The Egyptian women's movement*. Cambridge University Press.
- Al-Ali, N. (2012). Gendering the Arab Spring. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 5(1), 26–31.
- Al-Ali, N., & Pratt, N. (2009). *What kind of liberation? Women and the occupation of Iraq*. University of California Press.
- Al-Rasheed, M. (2013). *A most masculine state: Gender, politics and religion in Saudi Arabia*. Cambridge University Press.
- Al-Rasheed, M. (2019). Saudi women: Between family, religion and state. In D. Kandiyoti, Z. S. Salhi, & C. Werbner (Eds.), *Gender, governance and Islam* (pp. 62–79). Edinburgh University Press.
- Amin, Q. (1899). *The Liberation of women*. Cairo: Al-Matba'a Al-Misriyya.
- Amar, P. (2011). Turning the gendered politics of the security state inside out: Engendering counter insurgencies and policing "queer" bodies in diaspora. *International Feminist Journal of Politics*, 13(3), 299–328.
- Amnesty International. (2021). *Egypt: Continuing crack down on human rights defenders*.
<https://www.amnesty.org/en/documents/mde12/3579/2021/en/>

- Badran, M. (1995). *Feminists, Islam, and nation: Gender and the making of modern Egypt*. Princeton University Press.
- Badran, M. (2000). *Feminism in Islam: Secular and religious convergences*. One world Publications.
- Baron, B. (1994). *The women's awakening in Egypt: Culture, society, and the press*. Yale University Press.
- Baron, B. (2005). *Egypt as a woman: Nationalism, gender, and politics*. University of California Press.
- Bier, L. (2004). From birth control to family planning: Population, gender, and the politics of reproduction in Egypt. *Journal of Women's History*, 16(3), 148–153.
- Charrad, M. M. (2001). *States and women's rights: The making of postcolonial Tunisia, Algeria, and Morocco*. University of California Press.
- Charrad, M. M., & Zarrugh, A. (2014). Equal or complementary? Women in the new Tunisian Constitution of 2014. *The Journal of North African Studies*, 19(2), 230–243.
- El Saadawi, N. (1980). *The hidden face of eve: Women in the Arab World*. ZedBooks.
- El Saadawi, N. (2007). *The essential Nawal El Saadawi: A Reader*. ZedBooks.
- Elsadda, H. (2011). Women's rights activism in Post-Jan25 Egypt. *Middle East Law and Governance*, 3(1–2), 84–93.
- Güloğlu, M. F. (2019). Aileyi yeniden tanımlamak: Değişimler ve süreklilikler. *Toplumsal Değişim*, 1, 47–78.
- Güloğlu, M. F. (2019). Toplumsal gerçekliği inşa eden illüzyon: Meşruiyet. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9 (2), 319–333.
- Hafez, S. (2020). The revolution shall not pass: Mobilizing patriarchy and the nationalization of the women's body. *The Journal of North African Studies*, 25(4), 588–610.
- Hatem, M. F. (1992). Economic and political liberation in Egypt and the demise of state feminism. *International Journal of Middle East Studies*, 24(2), 231–251.
- Hatem, M. F. (2005). In the shadow of the state: Changing definitions of Arab women's developmental citizenship rights. *Journal of Middle East Women's Studies*, 1(3), 20–45.
- Hijab, N. (1988). *Women power: The Arab debate on women at work*. Cambridge University Press.
- Human Rights Watch. (2020). *Egypt: Feminist voices targeted in online harassment crackdown*. <https://www.hrw.org/news/2020/08/12/egypt-feminist-voices-targeted-online-harassment-crackdown>
- Ismail, S. (2021). Feminism without organizations: The rise of hashtag feminism in Egypt. *Feminist Media Studies*, 21(6), 924–941.
- Joseph, S. (Ed.). (2005). *Gender and citizenship in the Middle East*. Syracuse University Press.
- Joseph, S., & Slyomovics, S. (Eds.). (2001). *Women and power in the Middle East*. University of Pennsylvania Press.
- Kandiyoti, D. (1991). Introduction: Women, Islam and the state. In D. Kandiyoti (Ed.), *Women, Islam and the State* (pp. 1–22). Temple University Press.
- Khalil, A. (2014). *Women and the Arab Spring: Resistance, revolution and reform*. ZedBooks.
- Krause, W. (2009). Gender and participation in the Arab World: Islamism, liberalism, and the Arab feminist movement. *Social Politics*, 16(3), 302–331.
- Krause, W. (2020). Gender and the Syrian Revolution: An intersectional perspective. *Middle East Critique*, 29(3), 259–276.

- Merry, S. E. (2006). *Human rights and gender violence: Translating international law into local justice*. University of Chicago Press.
- Moghadam, V. M. (2003). *Modernizing women: Gender and social change in the Middle East* (2nd ed.). Lynne Rienner Publishers.
- Mohanty, C. T. (2003). *Feminism without borders: Decolonizing theory, practicing solidarity*. Duke University Press.
- Najmabadi, A. (1998). *Feminism in an Islamic republic: "Years of hardship, years of growth."* In Y. Y. Haddad & J. L. Esposito (Eds.), *Islam, gender, and social change* (pp. 59–84). Oxford University Press.
- Najmabadi, A. (2023). *Is Iran on the verge of another revolution?* *Journal of Democracy*, 34(2), 19–31.
- Paidar, P. (1995). *Women and the political process in twentieth century Iran*. Cambridge University Press.
- Peteet, J. (1991). *Gender in crisis: Women and the Palestinian resistance movement*. Columbia University Press.
- Salim, L. (1984). *Al-Mar'at al-Misriyatwa-al Taghyir al-Ijtima'i*. Kahire: al-Hay'ah al-Misriyah al-Ummahlil-Kitab.
- Sharoni, S. (1995). *Gender and the Israeli-Palestinian conflict: The Politics of women's resistance*. Syracuse University Press.
- Shafik, V. (2007). *Popular Egyptian cinema: Gender, class, and nation*. American University in Cairo Press.
- Sonbol, A. E. A. (1996). *Women, the family, and divorce laws in Islamic History*. Syracuse University Press.
- Tadros, M. (2013). *Mobilizing for rights: Women's movements in Egypt, Jordan, and Lebanon*. Cambridge University Press.
- United Nations. (1996). *The Beijing Declaration and platform for action (Fourth World Conference on Women, Beijing, China, 4–15 September 1995)*. United Nations Department of Public Information.
- UN Women. (2007). *CEDAW and MENA countries: Reservations and Implementation*.
- Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and nation*. Sage Publications.